

De Bruin's boek is zeer zakelijk gebleven en naarmate hij het heden nadert worden de curieuze details steeds meer door de technische overschaduwd. Het karakter van een denkboek voor een bij uitstek technische dienst brengt dat echter noodzakelijkerwijs mee. En ook voor hen, die meer belangstelling voor het menselijk verleden dan voor kubieke meters en afvalstoffenwetgeving koesteren, is er heel wat te lezen en vooral ook te kijken. Het in royaal formaat uitgegeven boek bevat namelijk een keur van illustraties, die samen haast evenveel ruimte beslaan als de tekst. Er zijn vele goede en duidelijke foto's van het graven van het kanaal door Walcheren en de bouw van de Zeelandbrug, van verkeersmid-delen in de negentiende en twintigste eeuw, van zeekeringen en kruispunten, van stranden en kleurig begroeide wegbermen. Werkelijk magnifiek zijn de gekleurde grote luchtfoto's en de vijf dubbele bladen van de gekleurde kaart van Zeeland van 1890. Alle lof voor de ontwerpers en drukkers van de Goese firma Oosterbaan en Le Cointre, die er ook voor zorgden dat drukfouten praktisch ontbreken.

G. Taal

H.J. Scheffer, *Het Volksdagblad. Arbeidersbeweging en dagbladpers* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1981, x + 220 blz., ISBN 90 247 9076 x).

Dit boek is in de eerste plaats de geschiedenis van *Het Volksdagblad*, een Nederlandse arbeiderskrant, die van 1895 tot 1908 te Amsterdam is uitgegeven, in opzet geen partijkrant, maar een orgaan dat zich althans aanvankelijk min of meer buiten de elkaar fel bestrijdende stromingen in de arbeidersbeweging van die dagen trachtte te houden. Als zodanig was het een opmerkelijke verschijning, begonnen een jaar na de scheuring in de oude Sociaal-Democratische Bond en de oprichting van de SDAP. De tweede helft van zijn bestaan (na 1901) omvatte onder andere de hevig bewogen periode van de stakingen van 1903 en hun nasleep, waarin de krant duidelijk partij koos.

Dr. Scheffer heeft ons echter meer gegeven dan de geschiedenis van een dagblad, hij heeft ook het beeld getekend van de leidende figuren die er deel aan hebben gehad, waaronder met name Floris Adriaan van Hall (1838-1929) in het oog springt, een naamgenoot en neef van de welbekende minister. Evenals Henry Tindal, het onderwerp van een vorig boek van deze auteur op het gebied van de persgeschiedenis, mag Van Hall wel 'een ongewoon heer met ongewone besognes' heten. Ongetwijfeld verdiende hij het om uit zijn vergetelheid te voorschijn gehaald te worden vanwege zijn unieke betekenis voor dit Amsterdamse dagblad en daarmee voor de arbeidersbeweging.

Met name in het tweede hoofdstuk heeft de schrijver de resultaten neergelegd van zijn speurtocht naar de levensloop van Van Hall, waarbij hij geen moeite gespaard heeft om soms minutieuze details uit diens persoonlijk en zakelijk leven te achterhalen. De verantwoording vindt men in dit en andere gevallen in het afzonderlijk notenboekje van 53 bladzijden. Aanvankelijk kassier en commissionair in effecten te Utrecht, vestigde hij zich na de dood van zijn vrouw in 1893 te Amsterdam, waar hij president-commissaris van het Paleis voor Volksvlucht was geworden, maar 'door de aanzienlijken met de nek (werd) aangekeken' (40). Als non-conformist stelde hij zijn fortuin en zijn gebouw ter beschikking van de arbeidersbeweging in de hoofdstad. De eigenlijke initiatiefnemers tot de uitgave van *Het Volksdagblad* waren enige typografen uit de kring van de SDB (sinds 1894 Socialistenbond geheten), waaronder de figuur van Adriaan Rot, voorzitter van de centrale raad der partij, een grote plaats innam. Hij zou als president-commissaris van de naamlo-

ze vennootschap die de krant uitgaf en weldra ook als bedrijfsleider ter drukkerij een belangrijke rol vervullen. Zijn oudere broer en vakgenoot J. Rot werd tot directeur benoemd, niet zonder ernstige concurrentie van andere kandidaten als de feministe Schook-Haver en de SDAP-er Fortuyn. De eerste hoofdredacteur werd gevonden in de radicale kring waartoe ook Van Hall behoorde, in de persoon van R. Schwarz, gewezen redacteur van *De Telegraaf*. Onder de overige leden van de redactie waren enkele SDAP-gezinden zoals J.F. Ankersmit, de latere (hoofd-)redacteur van *Het Volk*.

Het blad bleek in een behoefte te voorzien, want het bereikte in de eerste periode van zijn bestaan een aantal abonnees van ruim 10.000, waarvan het leeuwedeel te Amsterdam. Toch kon men financieel de zaak alleen drijvende houden dank zij het voortdurend bijspringen van Van Hall. Een ingrijpende verandering betekende in 1901 het heengaan van hoofdredacteur Schwarz, die geheel overstapte naar de inmiddels opgerichte Vrijzinnig-Democratische Bond en een concurrerend blad begon, dat het overigens slechts korte tijd volhield. Ook waren er enige moeilijkheden geweest tussen hem en Van Hall, die in 1899 in een proces wegens oprichting verwickeld werd, dat met vrijspraak eindigde, en in 1901 tevergeefs een kamerzetel trachtte te veroveren. Onder een nieuwe redactie met aan het hoofd M.R. Bruck zette *Het Volksdagblad* zijn bestaan voort, nu veel meer uitgesproken in de geest van het 'vrije' socialisme, dat ook zijn oprichters aanhingen. Sinds 1900 beschikte de SDAP immers in *Het Volk* over een eigen dagelijks orgaan onder hoofdredactie van Troelstra, die ten opzichte van *Het Volksdagblad* steeds weinig vriendelijk gestemd was. Tijdens het woelig kwartaal van 1903 zouden de verhoudingen tussen de krant van Van Hall en de SDAP zich aanmerkelijk verscherpen. Scheffer is van mening dat de agitatie voor de tweede staking, georganiseerd door het comité van verweer uit de arbeidersverenigingen, vooral is uitgegaan van *Het Volksdagblad* (106). Hij wijst erop dat het blad ook achteraf bleef 'fulmineren' tegen Troelstra, wie het een dubbelhartig optreden tijdens de actie verweet (109). Meer en meer vereenzelvigde *Het Volksdagblad* zich met de groepering der sociaal-anarchisten en het Nationaal Arbeids-Secretariaat, dat vooral door deze kringen werd gedragen.

Inmiddels begon de situatie er uit commercieel oogpunt voor *Het Volksdagblad* na 1903 minder rooskleurig uit te zien. Scheffer spreekt over een fatale 'neerwaartse spiraalbeweging' ten gevolge van de achteruitgang van het aantal abonnees (het advertentiebestand was nooit voldoende geweest), de concurrentie van *Het Volk* en vooral van *De Courant*. Van Hall gaf in 1907 blijk er weinig meer in te zien, maar hij liet zich door Domela Nieuwenhuis bepraten om de zaak nog enige tijd voort te zetten (127). Domela hielp ook bij het aantrekken van een nieuwe hoofdredacteur (L.J.A. du Quesne). In 1908 kwam echter toch het einde, bij welke gelegenheid Nieuwenhuis in *De Vrije Socialist* de loftrompet stak over de kapitalist Van Hall, die aan de Volksdagbladredactie steeds de vrije hand had gelaten, zelfs tijdens de stakingen van 1903 (140). Maar ook Troelstra had eenmaal (in 1896) *Het Volksdagblad* om de onpartijdigheid van zijn uitvoerige berichten en verslagen over de arbeidersbeweging geprezen. Scheffer onderstreept het belang van deze krant als bron voor de kennis van de sociale geschiedenis der jaren waarin zij verscheen (159).

Gedurende een zeer korte periode zou *Het Volksdagblad* onder de auspiciën van de NAS-aanhang herrijzen in de jaren 1914-1916, maar de praktische moeilijkheden bleven ook nu niet uit. In 1916 nam het orgaan der SDP, *De Tribune*, de abonnees van *Het Volksdagblad* over in het kader van de toentertijd vrij nauwe samenwerking van Tribunisten en anarcho-syndicalisten. In het laatste hoofdstuk valt deze fase een even minutieuze behandeling ten deel als eerder de krant van Van Hall (ook diens latere jaren, waarin hij door twijfelachtige figuren omringd werd, worden nog nagegaan). De documentatie van deze

studie, ook ten aanzien van de erin voorkomende personen, is indrukwekkend, en voor zover ik kan nagaan, nauwkeurig. De vrijmetselaarsloge Post nubila lux wordt hardnekkig verkeerd genoemd. Hoewel het werk door zijn detaillering misschien niet steeds gemakkelijke lectuur vormt, bevat het zeer waardevolle bijdragen tot het thema arbeidersbeweging en dagbladers in het besproken tijdvak.

A.F. Meilink

Terugblikken bij het vooruitzien. De Katholieke Arbeidersbeweging in herinneringen en beschouwingen (Baarn: Ambo, 1981, 269 blz., f35,—, ISBN 90 263 0540 0).

Nog niet zo lang geleden leek de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging in ons land gemonopoliseerd te zijn door een groepje historici die, al of niet geïnspireerd door de renaissance van het marxisme in de jaren zestig en zeventig, hun activiteiten richtten op die delen van de arbeidersbeweging die, althans in de leer, de kapitalistische maatschappij verwierpen en de vestiging van de socialistische heilstaat als einddoel zagen. Dientengevolge waren wat betreft de vakbeweging het NVV en-vooral alles wat zich ter linkerzijde daarvan bevond begerde onderzoeksobjecten. De aandacht voor de confessionele vakbeweging was gering. Sommigen banden haar zelfs bewust uit hun blikveld vandaan, met als ideologisch bepaald motief dat de protestants-christelijke en katholieke vakbeweging geen vakbeweging in de eigenlijke zin van het woord was, geen vakbeweging dus die er was voor de bevrijding van de arbeider; zij heulde immers met en verstevigde het kapitalisme, dat de arbeider juist geknecht, ongeëmancipeerd, loonafhankelijk hield. Enkelen verrichtten wel detailstudies, maar dan toch voornamelijk om het oneigenlijke karakter van de confessionele vakbeweging aan te tonen. Van vóór de jaren zestig dateren uiteraard veel dikke boeken over de confessionele vakbeweging, geschreven bij gelegenheid van bijzondere gebeurtenissen, maar veelal gaat het hier om hagiografie, bedreven door direct betrokkenen. Voor professionele historici, die gewoon zijn hun thema's kritisch en onbevangen te moeten treden, ligt het terrein van de confessionele vakbeweging zo goed als braak.

De eerste tekenen zijn er dat zulke historici dit arbeidsveld hebben ontdekt. Met name de katholieke vakbeweging, die met het ontstaan van de FNV in 1981 institutioneel tot het verleden behoort, trekt sedert enige jaren om een complex van redenen de aandacht. Een van die redenen ligt juist in het ontstaan van de FNV. Met die gebeurtenis in zicht verleende het NKV-Verbandsbestuur het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen de opdracht de geschiedenis van de katholieke arbeidersbeweging vanaf de liquidatie van het RKWV in 1941 tot het opgaan van het NKV, tesamen met het NVV, in de FNV in 1981 te boek te stellen. Het is vooral de voorlaatste NKV-Verbandsvoorzitter Jan Mertens geweest, die het kritisch-historisch onderzoek gestimuleerd heeft. Dezelfde Jan Mertens bevestigde het dat de opdracht niet voltooid kon zijn op het moment van het fusiecongres van de FNV. Daarom nam hij met enkele anderen het initiatief om 'bij deze unieke gebeurtenis' (10) de KAB/NKV-getrouwen een liber amicorum aan te bieden. Personen die geruime tijd intern of extern een band hebben gehad met de katholieke arbeidersbeweging, werden uitgenodigd een opstel te schrijven 'over hoe zij voor zichzelf op hun vakgebied en in hun maatschappelijke werkzaamheid dé relatie met KAB/NKV hebben ervaren in de periode na de tweede wereldoorlog' (10). Uiteindelijk hebben 27 personen, die ook buiten KAB/NKV hun sporen hebben verdiend, een bijdrage aan het hier te bespreken boek geleverd.